

INTELLAKTUAL KAPITALNI MAMLAKAT IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIRI VA AHAMIYATI

Zokirov Jahonbek Oybek o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti Iqtisodiyot nazariyasi o'qituvchisi

To'libekov Diyorbek Davronbek o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti

1-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12179136>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-June 2024 yil

Ma'qullandi: 15-June 2024 yil

Nashr qilindi: 20-June 2024 yil

KEY WORDS

intellektual salohiyat, innovatsiya, inson kapitali, milliy iqtisodiyot, intellektual mulk huquqi.

ABSTRACT

Maqolada "intellektual kapital" tushunchasi va mamlakatimizda intellektual kapitalning ahamiyati haqida so'z yuritildi. Xususan, u innovatsion tizimlar uchun intellektual kapitaldan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi. O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning intellektual huquqlarini himoya qilishga qaratilgan chora-tadbirlar ham alohida ta'kidlandi.

Biz bilamizki, jismonan insoniyat mavjudotlar orasida eng kuchlisi emas; u kuch va tezlik nuqtai nazaridan ko'plab xavf-xatarlarga nisbatan zaifdir. Biroq, uning eng katta boyligi aqlidadir. Aql-idrok insonni hayvonot olamidani ajratib turadigan o'ziga xos xususiyat bo'lib, u orqali inson hayot sifatini rivojlantirish va yaxshilashga intiladi.

Intellektual kapital kompaniyaning raqobatdosh ustunligini ta'minlaydigan kompaniya xodimlarining bilim va tajribasini anglatadi. Intellektual kapital uning mamlakat iqtisodiy faoliyatida tizimli ishlatilishini ta'minlaydi va innovatsiyalarni rag'batlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday kapitaldan foydalanish iqtisodiyotda ham, ishlab chiqarishda ham har tomonlama inqilobiy yutuqlarga olib keladi.

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi. Mamlakatimizda intellektual salohiyatni oshirish kadrlarni munosib tayyorlash bo'yicha davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. O'zbekistonda 2022-2026-yillarda intellektual mulkni rivojlantirish strategiyasi ishlab chiqildi. Uning asosiy maqsadi O'zbekistonni ilmiy-texnikaviy soha va innovatsion sohada rivojlangan davlatlar qatoriga olib chiqish, shu orqali uning jamiyat va davlat ijtimoiy-iqtisodiy hayotini yuksaltirishdagi muhim rolini ta'minlashdan iborat. Strategiyaning birlamchi vazifalari qatoriga intellektual mulk qonunchiligidagi mavjud kamchiliklar va qarama-qarshiliklarni bartaraf etish, ilg'or xalqaro tajribalar asosida uni doimiy ravishda takomillashtirish, intellektual mulk sohasidagi global integratsiya jarayonlarida faol ishtirok etish kiradi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi (BMTTD) ma'lumotlariga ko'ra, hozirgi vaqtda jismoniy kapital umumiy boylikning atigi 16 foizini, inson kapitali esa 64 foizni tashkil etadi. Rivojlangan mamlakatlarda inson kapitali umumiy kapitalning qariyb 80% ni tashkil qiladi. Jahon banki taqdim etgan ma'lumotlarga qaraganda, O'zbekistonning Inson kapitali indeksi (HCI) 2020-yilda 62 foizni tashkil etdi va Jahon bankining so'nggi ma'lumotlariga ko'ra, birinchi marta qizlar o'rtasida Inson kapitali indeksi (HCI) o'g'il bolalarnikidan oshib ketdi. O'zbekistonda

ta'lim sohasiga yo'naltirilgan xarajatlar yalpi ichki mahsulotning 10,0-12,0 foizini tashkil etayotgan bo'lsa, jahon miqyosida bu ko'rsatkich xalqaro standartlar bo'yicha 3,0-5,0 foizdan oshmaydi.¹

Muammoning o'rganilganlik darajasi. 2017-yilda O'zbekiston Jahon intellektual mulk tashkiloti (BIMT) bilan intellektual kapital sohasida kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha hamkorlikka erishdi. Mazkur dastur asosida o'quv materiallari bilan ta'minlanib, o'quv xonalari texnik jihozlar bilan ta'minlanib, xorijlik mutaxassislar ishtirokida turli tadbirlar tashkil etilmoqda. Agentlik bilan hamkorlikda tashkil etilgan o'quv markazi doirasida Butunjahon intellektual mulk tashkilotining Texnologiyalar va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash markazi (TISC) tashkil etilgan bo'lib, u o'z navbatida mamlakat miqyosida universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlarini qo'llab-quvvatlamogda. 2021 yilda Jenevada BIMT Bosh Assambleyasining 63-sessiyasi bo'lib o'tdi. Ushbu assambleyalar davomida 193 davlat va nodavlat tashkilotlardan iborat BIMT a'zolari intellektual mulk bilan bog'liq turli mavzular, tashkilotning kelgusidagi yo'nalishlari va intellektual mulk bilan bog'liq global tashabbuslarni muhokama qildilar.

Ilmiy muammoning qo'yilishi. Mamlakatimizning raqobatbardoshligi nafaqat tabiiy boyliklarda, balki yuksak intellektual salohiyatga ega, ilg'or ilmiy-texnik imkoniyatlarga, intellektual tafakkurga ega kadrlar ko'pligidadir. Shu ma'noda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to'g'risida"gi farmoni innovatsion rivojlanishni jadallashtirishda intellektual salohiyatdan samarali foydalanish strategiyasini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Yangi O'zbekiston iqtisodiyotining rivojlanishi.

Asosiy natijalar. Agar "intellektual kapital" tushunchasining tarixiy nuqtai nazariga kirsak, u birinchi marta amerikalik iqtisodchi va diplomat Kennet Galbreytning 1969 yilda iqtisodchi Maykl Kaleckiga yozgan maktubida paydo bo'lgan. Maktubda u shunday degan: "Bilasizmi? so'nggi o'n yil ichida siz taqdim etgan intellektual kapital uchun dunyo bo'ylab qancha odamni ekspluatatsiya qildingiz? Intellektual kapital haqidagi turli nazariyalar 20-asrning 1960-70-yillarida paydo bo'lgan. Shunday nazariyalardan biri T.Shults tomonidan kiritilgan inson kapitali nazariyasidir. Shults investitsiya daromadlari uchun inson kapitalining to'planishi, shu jumladan shaxslarning mehnat qobiliyatlari, jamiyatdagi ishlab chiqarish faoliyati va sog'lig'ini saqlash juda muhim deb hisobladi. Shultsning hisob-kitoblariga ko'ra, jamiyatda ishlab chiqarilgan barcha mahsulotlarning to'rtidan bir qismi 20-asrning takroriy ishlab chiqarish nazariyalariga to'g'ri keladi, uning umumiy qiymatining to'rtidan uch qismi esa inson kapitalining to'planishiga to'g'ri keladi."²

Intellektual kapitalning muhim tarkibiy qismi - bilimlarning ko'pligi - bu kontseptsioning ko'p qirralarini belgilaydi.

Insonlar va ular ega bo'lgan bilimlar, moddiy boyliklar va mutaxassislarining rivojlanayotgan tajribasi tobora chuqurlashib borayotgan rivojlanishning asosiy manbalarini tashkil etadi.³

¹ Кадомцева С.В. Экономические основы системы социальной защиты. М.: 1997

² O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2017-yil 29-noyabrdagi "Innovatsion rivojlanish vazirligi tashkil etish to'g'risida" gi PF-5264-son farmoni

³ Mirziyoyev SH.M. "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko'taramiz" 1-tom. –T.: "O'zbekiston", 2017 –B.168

Boshqaruvdagi o'zgarishlarning muhim qismi o'tmishga yo'naltirilgan kapitaldan kelajak sari bilimga yo'naltirilgan harakatga o'tish bilan belgilanadi. Bilimlardan iqtisodiy foydalanishni shakllantiruvchi asosiy omillar haqidagi zamonaviy tushunchalar quyidagilardan dalolat beradi:

- ✓ Bilimlardan samarali foydalanish, ishlab chiqarishni kuchaytiruvchi iqtisodiy va institutsional rejimlarni ta'minlash.
- ✓ Bilimlarni yaratish, xodimlarni bilimlarni yaratish, egallash va ulardan foydalanishga jalb qilish va ta'lim tizimlari.
- ✓ Tarqatish va kengaytirishni osonlashtiradigan samarali aloqa, dinamik axborot infratuzilmasi.
- ✓ Bilimlarni, kompaniyalarni, tadqiqot markazlarini, universitetlarni, konsalting va boshqa tashkilotlarni mahalliy ehtiyojlarga moslashtiradigan va yangi texnologiyalarni yaratadigan innovatsion tizimlardan foydalanishning global tarqalishi.

Tashkilotlarda bilimlarni boshqarishning eng muhim vazifalari orasida ijodiy muhitni shakllantirishning quyidagi umumiy tamoyillarini joriy etish kiradi:

- Ixtisoslashgan vazifalarni emas, balki umumiy yo'nalishlarni farqlash.
- Mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga va mustaqil qarorlar qabul qilishga tayyorlikni rag'batlantirish.
- Asl fikrlashni rag'batlantirish.
- Tashabbuskorlik va ijodiy ish uchun real imkoniyatlar yaratadigan tuzilmalarni tashkil etish.
- Yangi g'oyalarga e'tibor berish.
- Fanlar chorrahasida ishni tashkil etish.
- Axborotning erkin harakatlanishini so'zsiz qo'llab-quvvatlash.

Katta kompaniya ichida samarali ma'lumot almashuvi texnologik emas, balki ko'proq tashkiliy muammo bo'lib, odamlarni umumiy manfaatlar sari maqsadli ravishda rag'batlantiradi va shu bilan bu jarayonlarni qo'llab-quvvatlaydi. Bilimlarni yaratish va targ'ib qilish nuqtai nazaridan innovatsion jamoalarni shakllantirishga muntazam e'tibor berish juda muhim. Agar iqtidorli va texnik jihatdan malakali xodimlar yollansa, jamoaviy to'plangan bilimlardan foydalanish samaraliroq bo'ladi, ayniqsa, ko'plab tashkilotlar individual va guruh intellektual faoliyati tufayli umumiy bilimlardan foydalana olmaydigan hollarda.⁴

Intellektual kapital innovatsion muammolarni hal qilish, rivojlanayotgan ko'nikmalar va jamiyat va korporatsiyalar rivojiga qo'shgan hissasi davomida doimiy ravishda to'plangan bilim va tajribalarni o'z ichiga oladi. Shaxsiy intellektual kapital shaxsdan ajralmas va intellektual mulk huquqlari bilan bir qatorda ajralmas boylik hisoblanadi. Turli izlanishlar va tadqiqotlar, texnologik loyihalar va modellar, iqtisodiy rivojlanish tashabbuslari, konferentsiyalar, intellektual mulk, mualliflik huquqi, tadbirkorlik va boshqa bir qator omillar intellektual kapitalning asosiy manbasiga yordam beradi.

1-jadval

Intellektual kapitalda raqobatbardoshlik omillarining asosiy elementlari (innovatsion imkoniyatlar) indeksi [4]

Intellektual kapital va innovatsiya

⁴ Po'latov M.E. intellektual kapital hisobi va auditi metodologiyasini takomillashtirish. Iqtisod fani bo'yicha fan doktori olish uchun yozilgan dissertatsiya. T.:2017. B.34

Ta'lim	Tadqiqot va ishlanmalar	Yangi biznes
Maktabga ro'yhatga olish	Kapitalni taqsimlash	Yangi biznesni ro'yhatdan o'tkazish
Maktab faoliyati	Oliy ta'lim	Yuqori texnologiyali ishlab chiqarish
Maktab infatuzilmasi	Ishlash ko'rsatkichlari	Savdo belgisi

Intellektual kapitalni rivojlantirishga yordam beradigan eng asosiy omillardan biri bu bilim va tajribani doimiy ravishda to'plashdir. Shu munosabat bilan O'zbekistonda yoshlarning maktab va kasb-hunar kollejlarda egallagan bilim olishi orqali ularning shaxsi va intellektini hech qanday to'siqlarsiz rivojlantirish chora-tadbirlari amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Mamlakatni innovatsion rivojlantirish strategiyasi va uning mexanizmlari, avvalambor, mamlakatimizda yaratilgan intellektual va ilmiy-texnikaviy salohiyatdan qanchalik samarali foydalanishimizga bog'liq".⁵

2018-yil 21-sentabrda Prezidentning "2019-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasi"ni tasdiqlash to'g'risidagi PF-5544-son qarori e'lon qilindi. Ushbu strategiyaning asosiy maqsadi aniq me'yoriy hujjatlar asosida intellektual inson kapitalini rivojlantirishga ko'maklashishdan iborat. Hujjatda O'zbekistonni 2030-yilgacha jahon innovatsion reytingida 50 ilg'or davlat qatoriga kiritish vazifasi qo'yilgan. Fan, texnologiya va iqtisodiyotni turli sohalarda, jumladan, iqtisodiyot tarmoqlari, sog'liqni saqlash, ta'lim va boshqa ijtimoiy sohalarga samarali integratsiyalash ko'rib chiqilmoqda. Respublika taraqqiyotining eng muhim shartlaridan biri. Poytaxtimizda bo'lib o'tgan "Markaziy Osiyo - 2023" konferensiyasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va jamoatchilik kommunikatsiyalari agentligi direktori Asadjon Xo'jayev "Intellektual kapitalni rivojlantirmasdan turib, davlat taraqqiyotga erishib bo'lmaydi".⁶

2-jadval

Intellektual kapital indeksi[4]

Rank	Mamlakatlar	Natija
1	South Korea(1)	74.4
2	Japan(2)	68.7
3	China(3)	68.1
4	United Kingdom(4)	67.0
5	Germany(5)	64.4
6	Sweden(6)	64.1
7	Switzerland(7)	62.8
8	Norway(8)	62.7
9	Israel(9)	62.3
10	Finland(10)	61.7
11	Denmark(11)	61.6
12	France(12)	61.5
13	USA(13)	60.8

⁵ Po'latov M.E. intellektual kapital hisobi va auditi metodologiyasini takomillashtirish. Iqtisod fani bo'yicha fan doktori olish uchun yozilgan dissertatsiya. T.:2017. B.34

⁶ lex.uz

14	Kirgystan(60)	41.7
15	Uzbekistan(82)	38.3

"Mamlakatimizda intellektual faoliyat va innovatsiyalarning turli turlarini himoya qilishni ta'minlash, hududiy brendlarni takomillashtirish, intellektual mulk obyektlarining mustahkam huquqiy himoyasini ta'minlash bo'yicha turli samarali chora-tadbirlar amalga oshirilmogda. Intellektual mulk agentligi va uning hududiy markazlarini tashkil etish, shuningdek ularning vazifalari, funksiyalari va vakolatlarini Adliya vazirligiga yuklash Prezidentning 2022-yil 17-martdagi PF-89-son qarori bilan belgilab qo'yilgan. , 2022-yildan boshlab Adliya vazirligi tomonidan "IP-himoya" axborot portali orqali fuqarolarning intellektual mulk huquqlarini buzgan holda ishlab chiqarilayotgan, sotilayotgan va sotilayotgan mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilar, sotuvchilar va distribyutorlarga nisbatan adolatli amaliyotni joriy etish choralari joriy etildi.⁷

Intellektual kapital iqtisodchilar uchun intellektual qobiliyatlarni kapitallashtirish shaklidir. Kompaniya rahbarlari intellektual kapitalning yanada amaliy ta'rifini afzal ko'radilar, bu esa qiymat yaratish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan nomoddiy aktivlarni yig'ish muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu aktivlarsiz kompaniya ishlay olmaydi yoki raqobatdosh ustunliklarni rivojlantira olmaydi.

Intellektual kapitalning mohiyatini tushunish uchun keling, keling, ularni moliyaviy kapital bilan solishtirib, ularning o'xshash va farqli tomonlarini ko'rib chiqaylik. Ham intellektual, ham moliyaviy kapital umumiy xususiyatlarga ega. Ular tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish natijasida vujudga keladigan, egalariga daromad keltiradigan, iqtisod qilinishi yoki hatto ko'paytirilishi mumkin bo'lgan resurslar (pul, moddiy boyliklar, bilim, ko'nikmalar)dir.⁸

Kapitalning ikkala turi ham qiymat shkalasi bo'yicha harakatning boshlang'ich va yakuniy nuqtalarini belgilab, qiymat yaratish jarayoniga hissa qo'shadi. Ham jismoniy, ham intellektual kapital ma'naviy eskirishga duchor bo'ladi (intellektual kapital bundan ham ko'proq - dasturiy ta'minot, masalan, eskirishi mumkin), texnik xizmat ko'rsatishni talab qiladi, ya'ni qo'llab-quvvatlash uchun sarflanadi. Bu bir vaqtning o'zida jismoniy va intellektual kapital o'rtasidagi farqni ta'kidlaydi.

Xulosa va takliflar. Inson kapitali nafaqat intellektual qatlamlar va intellektdan iborat. Inson intellektual kapitalining paydo bo'lishining sabablaridan biri milliy genofondga xos xususiyatlarning avloddan-avlodga o'tishidir. Ulug' allomalarimiz bunga misol qilib, o'zbek xalqining genetik tarkibi inson intellektual kapitaliga hissa qo'shishda fundamental omil bo'lib xizmat qilishini ko'rsatadi. Intellektual kapital tadbirkorlikni yaratish, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash, o'rganish, rivojlantirish va mamlakatda amalga oshirish imkoniyatlarini yaratishning eng muhim omili hisoblanadi. Intellektual kapitalni rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim omillardan biri bu bilimli va yuqori malakali mutaxassislarini yetishtirishdir. Ilg'or innovatsion texnologiyalar bilan jihozlangan ta'lim muassasalarini tashkil etish, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni jahon talablariga javob bera oladigan mutaxassislar etib tarbiyalash mamlakatimiz taraqqiyoti yo'lidagi muhim qadamdir. Chunki intellektual kapitalning o'sishi mamlakat innovatsion salohiyatini rivojlantirish bilan birga

⁷ O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2017-yil 29-noyabrdagi "Innovatsion rivojlanish vazirligi tashkil etish to'g'risida" gi PF-5264-son farmoni

⁸ fayllar.org

yangi sanoat tarmog'iga ham keng yo'l ochadi va xarajatlarni kamaytiradi. Intellektual kapital kompaniyalar o'rtasidagi hamkorlik va sheriklikni kuchaytiradi, bu esa o'z navbatida kompaniyalar va davlat uchun yangi sarmoyalarni jalb qiladi. Intellektual kapitaldan foydalanadigan kompaniyalar ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash, saqlash, mijozlarga xizmat ko'rsatishni yaxshilash va o'z brendini yaxshilashi mumkin. Bu omillar intellektual kapitalning kompaniyalar uchun ham, davlat uchun ham muhimligini ta'kidlab, uning samaradorlikni oshirishdagi rolini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кадомцева С.В. Экономические основы системы социальной защиты. М.: 1997
2. O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2017-yil 29-noyabrdagi "Innovatsion rivojlanish vazirligi tashkil etish to'g'risida" gi PF-5264-son farmoni
3. Mirziyoyev SH.M. "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko'taramiz" 1-tom. – T.: "O'zbekiston", 2017 – B.168
4. The Sustainable Competitiveness Report, 11th edition 2022
5. "The European Journal of applied economics", article, december 21, 2020. Ingliz tilidan erkin tarjima
6. Po'latov M.E. intellektual kapital hisobi va auditi metodologiyasini takomillashtirish. Iqtisod fani bo'yicha fan doktori olish uchun yozilgan dissertatsiya. T.:2017. B.34
7. "Intellektual inson kapitalining mohiyati, manbalari va xususiyatlari", Mirzohid Latifovich Sharipov. Maqola.: 2021
8. fayllar.org
9. lex.uz

INNOVATIVE
ACADEMY